
BREZTALNOSTI: LEV ŠESTOV MED LITERATURO, RELIGIJO IN FILOZOFIJO

Mednarodni simpozij Breztalnosti: Lev Šestov med literaturo, religijo in filozofijo. Ljubljana, 12. maj 2005. Ur. Vid Snoj.

Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete, 2005 (*Acta comparatistica slovenica*).

Pred več kot letom dni, 12. maja 2005, je Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Univerze v Ljubljani v sodelovanju s KUD Logos in Slovansko knjižnico ter v okviru Foruma Orient-Occident organiziral mednarodni simpozij z naslovom *Breztalnosti: Lev Šestov med literaturo, religijo in filozofijo*. Razprave, predstavljene na simpoziju, so izšle v prvem, tj. ustanovitvenem zvezku zbirke *Acta comparatistica Slovenica*, ki je ugledal luč sveta novembra istega leta, uredil pa ga je Vid Snoj.

Devetih prispevkov ne bomo obravnavali po zaporedju, ki ga le-ti zasedajo v zborniku; razmišljanja udeležencev smo namreč skušali razvrstiti glede na tematiko oz. način, na katerega udeleženci pristopajo do Šestovove misli. Avtor prvega obravnavanega članka se ukvarja z recepcijo Šestovove misli pri slovenskih kritikih tedanjega časa, štirje avtorji z različnih vidikov obravnavajo filozofijo samega Šestova, spet štirje pa misel Šestova soočajo z mislijo drugega giganta filozofske misli (Berdjajeva, Husserla, Maritaina in Lévinasa) in na ta način kristalizirajo svoj odnos do zapuščine ruskega filozofa.

Tone Smolej se v prispevku z naslovom *Zgodnja slovenska recepcija Leva Šestova* osredotoči na prvi stik slovenskega bralca z mislijo ruskega filozofa. Anton Ocvirk, utemeljitelj slovenske primerjalne teorije in ustanovitelj katedre za primerjalno književnost, je kot 25-letni diplomiranec v dveletnem podiplomskem študiju v Franciji prišel v stik z intelektualno elito tedanjega časa. Svoje zabeleže o teh srečanjih je skupaj z intervjuji objavil v knjigi *Razgovori* (1933). Šestov je v pogovorih (srečanja naj bi bila vsaj štiri), ki jih je dojemal kot »delo«, govoril o svojih analizah literarnih klasikov, o tragediji, ki da je »nekaj notranjega in nima nič skupnega s tragedijami na sceni, odrskimi junaki«, o razumu, ki da »nima takšne moči, kot mislimo«, se kritično izražal o svojih francoskih kolegih, ki da se preveč ukvarjajo z zgodovino filozofije, premalo pa s sistematično filozofijo ali metafiziko, s še večjim dvomom pa je spregovoril o razmerah v tedanji Sovjetski zvezi. Gorkega naj bi v pogovorih označil za »pohlevnega in ponižnega klečeplazca diktatorja Stalina«, ruska prihodnost pa se mu zdi temna in nerazveseljiva (Šestov je emigriral leta 1920):

Mislim, da bo v Rusiji še mnogo huje, kot je bilo doslej. /.../Politični položaj je danes tam prav tako nevzdržen, ako ne mnogo bolj, kakor v minulem stoletju. Povsod je polno ovaduhov, detektivov, hujskačev in podrepnikov. Prej ste bili vsaj toliko svobodni, da ste lahko molčali, danes niti molčati ne smete več, kajti molk vas izdaja; danes se morate izraziti. Izpod enega despotizma je Rusija prešla pod drugega. (Ocvirk 64)

Šestovove misli v Sloveniji niso bile sprejete pozitivno – vodilni kritik tistih časov, Josip Vidmar, jih je namreč označil kot »živahne kombinacije nemirne-

ga razuma o nečem, kar mu je zanimivo, da, celo najzanimivejša stvar na svetu«. Po redkih (negativnih) odzivih je Šestov za več kot štiri desetletja izginil iz slovenske publicistike.

Boris Šinigoj v prispevku z naslovom *Veliki in poslednji boj Leva Šestova: Od drznih razkritij breztalnosti mišljenja do strašnih razodetij smrti* bistvene problemske vozle Šestovove filozofije izrazi s tremi vprašanji: s temeljnim – *Kaj je filozofija?*, z epistemološkim, ki zadeva t. i. dva vida – *Če je drugi pravi, kaj naj storim s prvim?* in z eshatološkim – *Je razodetje smrti lahko razodetje resničnega življenja?*

V nasprotju s Husserlom, za katerega je filozofija mišljenje, je Šestov prepričan, da je filozofija duhovni boj, katerega naloga je, da nas nauči bivati v negotovosti, v breztalnosti. Prava filozofija nas mora znati obdržati budne tako, da nam nenehno zastavlja neodgovorljiva, nerešljiva vprašanja in briše znak nasprotja med resnico in absurdom. Kajti spoznanje, pravi Šestov, je dano samo tistim, ki jih je angel smrti obiskal predčasno in jim zapustil par svojih neštetih oči. Te oči pomenijo drugi, mistični vid, ki je drugačen od običajnega (naravnega), danega vsem smrtnikom, in ki je bil namenjen le velikim genijem, na primer Platonu, Pascalu ali Dostojevskemu (in preko njega nekaterim njegovim junakom). Podobno koncepcijo dveh vidov je po mnenju Šinigoja najti v filozofiji poznega Wittgensteina in v Tolstoevi noveli *Trije starci*. Zadnje novele Tolstoja so Šestova zanimale tudi z eshatološkega vidika, saj se v njih zarisuje spoznanje, da je popolna osamljenost umirajočega človeka pred smrtjo neogibni pogoj in počelo resničnega spreobrnjenja duše.

Prispevek *Na tehtnici Leva Šestova: onstran resnice in laži* Nikolaja Ivanova predstavlja poetično-filozofsko refleksijo, oprto na Šestovovem pojmu *breztalnosti*, ki bi ga, kot pravi avtor (in kar nam sugerira tudi naslov simpozija), lahko imeli za najkrajši in najbolj jedrnat povzetek celotne misli ruskega filozofa.

Za človeka po izvirnem grehu, ki ga je stal prvotnega raja, *samorazdivnosti*, jasne, čiste in trezne resnice predstavljajo varno in edino pravo, resnično zavetje. Vendar razum kot tak in znanstvene resnice, pravi Ivanov, ne povejo ničesar o realnosti sami, razlogi razuma namreč govorijo o sebi in o svoji veljavnosti ter molčijo o resničnem življenju, poleg tega pa deformirajo našo čutnost, zapeljujejo naše čutenje. V območju razuma človek vidi le to, o čemer razmišlja, in razmišlja le za to, da bi se lahko kar najbolje orientiral v čutnem svetu. Kult razuma je steber človeške mitologije, a ta kult je laž, ki nam zapira pot do resnice, ki pa po Šestovu ne pomeni oživitve mita. Edino resnično mišljenje, ki pove kaj o svetu, v katerem živimo, je osebno mišljenje, najbolj individualno, avtentično in breztalno. Če hočemo živeti življenjsko pristnost, biti deležni razodetja, misterija Stvarnika in stvarstva, ponavlja Ivanov za Šestovom, moramo vztrajati v tej breztalnosti, ki nemogoče naredi mogoče.

Prispevek Ivanova pri bralcu pusti vtis, kot da je življenje v t. i. breztalnosti odvisno le od naše od-ločitve (tj. ločitve od zavetja, ki nam ga nudi razum), kar se nam – kljub bremenu, ki ga s seboj prinaša vsaka, še posebej pa *taka* odločitev – zdi morda preveč preprost zaključek. Sam Šestov na ta problem namreč ne odgovaja dosledno enoznačno: res je, da nas poziva k vztrajanju v breztalnosti, a hkrati pravi – spomnimo se zgoraj predstavljenega Šinigojevega prispevka –, da je t. i. drugi vid človeku *dan* ali pa mu *ni* dan. (Ne nazadnje tudi svoje

centralno delo, *Apoteozo breztalnosti*, Šestov opremi z motom, ki se glasi: *Nur für Swindlichfreie*, se pravi samo za tiste, ki nimajo vrtoglavice.)

O breztalnosti v okviru zadnjega Šestovovega dela *Atene in Jeruzalem* v svojem prispevku *Breztalnost in želja nemogočega* razmišlja Vid Snoj. Njegov cilj je, kot pravi, priti do jedra filozofove misli – do želje po nemogočem. Preden se loti orisa Šestovove historiozofije, Snoj opozori na posebnost njegove hermenevtike: pri njegovi interpretaciji ne gre za t. i. *close reading*, ampak za osredinjanje na ključnih trditvah, ki so hkrati ključ zgodbe evropske filozofije.

Odkritelj in utemeljitev razuma je Sokrat; *samorazvidnost*, večnost in nujnost te »resnice« se je obdržala preko srednjega veka vse do naših časov, kjer sta jo zakrepila Hegel in za njim Husserl, ki je resnico ob njeni absolutni samogotovosti ločil tako od človeškega kot tudi od Božjega obstoja. *Nujnost* na ontološki ravni vznikne kot *dolžnost* na etični, oboje pa predstavlja »temelj«, ki so ga nekateri redki misleci na srečo izgubili pod nogami. In tu, pri absurdu, ki je razglašena, torej neuglašena z razumom (*absurdum*, kot po latinsko-ameriškem slovarju Lewisa in Shorta navaja Snoj, je to, kar je »out of tune«) se začne tudi filozofija samega Šestova. Ta sledi (kierkegaardovskemu) Jobu, za katerega ugotavlja, da nikjer ne zahteva vračila – Božji dar je *vrnitev* istega brez *vračila*. Podobno je z Abrahamom, le da tam Božji glas predhaja človekovi želji, zato se Snoj sprašuje, če Bog morda mora izpolniti željo nemogočega? Je človeška želja nujno »želja Drugega« in Bog ne more, da ji ne bi prišel naproti? Snoj ne odgovarja, ampak zaključuje z namigom – s Šestovovo mislijo, da si človek »od vsega na svetu najbolj želi zaživeti po lastni volji«, h kateri sam dodaja, da je »želja nemogočega morda želja vsemogočnosti po Božji volji omogočene volje. Moje lastne«.

Na nevarnost, ki jo s seboj prinaša breztalnost, nas v svojem prispevku *Šestov 'onstran' in 'tostran' dobrega in zla* opozori Pavle Rak, ki se odloči za »osebno, tj. neznanstveno in neobjektivno obravnavo tematike«. Strastno in prizadeto opisuje svoje sledenje misli Šestova, ki ga – predvsem v delu *Dostojevski in Nietzsche* – pripelje do bizarne ugotovitve: ni večjega trpljenja kot je trpljenje preziranega človeka. Izbira lastne pozicije, ki jo ponuja Šestov, je majhna – plehka, ostudna laž racionalizma ali pa trpljenje in resnica preziranega človeka, ki jo (tj. resnico) le-ta strne v stavek: »Naj ves svet propade, če je to potrebno, da bi jaz lahko pil svoj čaj.« Védenju o dobrem in zlu Šestov postavlja nasproti nevédenje, ki naj bi bilo 'onstran'. Rak ugotavlja, da če ta 'onstran' ni kako drugače opredeljen, utegne biti – in je nešteto krat bil – alibi za »radikalno samovoljo, ki se prevečkrat konča ne 'onstran', ampak 'tostran' najbanalnejšega zla vseh vrst 'nadljudi'«.

Zadnji del prispevka predstavlja opis resničnega dogodka-srečanja:

Rusija. Ženska z dvema univerzitetnima diplomama že več kot petnajst let živi v starem zapuščenem stanovanju z več kot dvajsetimi psi, ki so bili po prodaji zgradbe, namenjene pasjemu zatočišču, prepuščeni sami sebi. Spi v kopalnici, hrano ji prinašajo drugi; ona in stanovanje zaudarjata po gnoju in iztrebkih, ki jih že deset let ni nihče odstranil. Ženska se skriva pred svetom – ve, da če bodo njo vtaknili v norišnico, bodo pse pobili. Rak prispevek zaključí z mislimi: »Ne bi me presenetilo, če bi kje prebral, da je tudi na Šestova odločilno vplival kak podoben prizor nesmiselnega trpljenja, nesmiselne ljubezni, nesmiselnega na-

pora pomagati. In je ves racionalizem, ves idealizem, celotno védenje o dobrem in zlu poslal k vragu. To bi vsekakor bolj razumel kot pa trpljenje zaradi prezira morilcev in razbojnikov.«

Prispevek Nicolasa Monseuja *Husserl, Šestov in problem religije* govori o mestu, ki ga je Šestov v svoji eksistencialni interpretaciji Husserlove fenomenologije namenil vprašanju religije. Monseujeva obravnava poteka v dveh korakih. V prvem delu avtor skuša doumeti predpostavko, ki vzpostavlja hermenevitično perspektivo, v kateri Šestov motri Husserla in ki ustreza korenitemu razločku med logično in subjektivno kvaliteto resnice. Šestov v Husserlu posvečenem spisu *Memento mori* fenomenologijo dojema kot idealizem, ki teži k temu, da bi oblikoval temeljno avtonomijo (logičenga) razuma in v tem idealu prepoznal pogoj možnosti vsega objektivnega znanja na splošno. Vendar po Šestovu v trenutku, ko se zahteve fenomenologije pokažejo v največji meri – posebej v drugem delu Husserlovega članka iz leta 1911 –, tj. ko fenomenologija poskuša razviti sistem absolutnih in univerzalnih resnic, stopi na pot relativizma. Avtorju članka gre za to, da skupaj s Šestovom doumemo meje Husserlove teorije obstoja resnice in vztrajamo pri različnih načinih njenega obstoja, predvsem kar zadeva ireduktibilni značaj njene afektivne dimenzije. V drugem delu članka Monseu skuša pokazati, da to, kako se Šestov loti problema religije pri Husserlu, izhaja neposredno iz njegovega razumevanja resnice: vprašanje resnice postane vprašanje resnice religij. Šestov problem idealističnega razumevanja resnice prenese na problem pomena religij in si prizadeva pokazati, da ta problem za fenomenologijo ni le eno izmed tematskih področij, ampak njegova obravnava pelje v prepričevanje smisla fenomenološkega projekta kot takega.

Odnosa med Šestovovo filozofijo in religiozno mislijo se dotika tudi prispevek z naslovom *Razmerje Maritain – Šestov: osnutek biografij in možne intelektualne sorodnosti*, v katerem Federico Skodler obravnava (filozofska in biografska) približevanja med ruskim in francoskim mislecem, ki sta se srečala leta 1937 po posredovanju pesnika Benjamina Fondana. Skodler ugotavlja, da sta si bila filozofa kljub nekaterim stičnim točkam močno različna. Maritain je v članku *Aspetti contemporanei del pensiero religioso (Da Bergson a Tommaso d'Aquino)* Šestova uvrstil v isto vrsto s Kierkegaardom, Barthom, Berdjajevom in Bloyem. Po mnenju Maritaina bi se moral Šestov soočiti s substancialno antinomijo globoko v sebi: ruski mislec namreč filozofira proti filozofiji, zato je njegova misel protislovna. Kljub temu, da njegov upor proti razumu ni sprejemljiv, je njegova globoka, močna in svobodna oblika judovskega mišljenja, ki upošteva Absolutno in upiranje posamičnega konceptualizaciji in ki hkrati protestira proti obupu, dragocena spodbuda za prenovno religiozno misli. Skodler se v nadaljevanju sprašuje, če bi tudi pri samem Maritainu lahko govorili o breztnosti, in po branju njegovega teksta *Court traité de l'existence et de l'existant* odgovarja pritrdilno, vendar dodaja, da v nasprotju s Šestovom Maritainu s pomočjo navezovanja na tomistično idejo o *actus essendi* poleg breztnosti uspeva ohraniti tudi dostojanstvo človeškega razuma.

V prispevku z naslovom *Lev Šestov in Nikolaj Berdjajev: dva tipa ruske religiozne filozofije* se Pavel Kuznecov loti krajše primerjave dveh zunaj Rusije najbolj znanih filozofov, predstavnikov t. i. religioznega eksistencializma. Avtor prispevka ugotavlja, da je ta oznaka do neke mere sicer ustrezna, da pa so bolj kot podobnosti ključnega pomena prav svetovnonazorske razlike med filozofoma.

Oba misleca sta nenavadno močno občutila zlo, ki je vladalo v tedanjem svetu, obema je bil lasten »občutek zgubljenosti, brezdokskosti, breztačnosti«, oba sta bila strastna iskalca »smisla življenja«, vendar se razlikujeta že v načinu filozofiranja oz. v odnosu, ki ga gojita do filozofije. Medtem ko je imel Berdjajev do te vede spoštljiv odnos, je bil Šestov ponosen na svojo nefilozofsko izobrazbo, zahvaljujoč kateri je – po lastnih besedah – ohranil svobodo duha. Srž njenega 35-letnega spora, ki ga – poleg parih člankov in manjših kritik, ki sta jih napisala drug o drugem – uteleša njuna korespondenca, predstavlja problem vere in razuma. Po izidu *Apoteoze breztačnosti* (1905) Berdjajev v pismu Šestovu ugotavlja, da je knjiga nevarna predvsem zato, ker absolutizira adogmatsko mišljenje, s čimer sama postaja dogmatska. Berdjajev Šestovu očita »šestovizacijo« vseh filozofov in pisateljev, o katerih piše, po *Getsemanski noči* (1923) pa Berdjajev burno protestira – bistvo tedanjega pisma Šestovu predstavlja misel, da v krščansko dramo Pascala in drugih lahko, po mnenju Berdjajeva, prodre samo človek, ki je sam potopljen v krščansko misel in torej s temi pisci deli podobno izkušnjo. V teh mislih po mnenju Kuznecova tiči bistvena razlika med obema filozofoma. Duhovna pot Berdjajeva se začne pri marksizmu in konča pri sprejetju krščanstva, medtem ko Šestov ostane »večni bogoiskalec«. Po ironiji usode, nadaljuje Kuznecov, je Šestov – zavestno! – obtičal nekje med Atenami in Jeruzalemom, med Staro in Novo zavezo, na strani antinomije, breztačnosti in adogmatizma. Filozofija Berdjajeva je personalistična, skrajno antropocentrična (skuša zblížati Boga in človeka), medtem ko je bila nagnjenost Šestova k teocentrizmu z leti vse občutnejša (prepad med človekom in Bogom je bil vse globlji).

Zaradi zgoraj naštetega, zaključuje Kuznecov, bi ta dva misleca težko prištevali k istemu tipu t. i. eksistencialne filozofije.

Gorazd Kocijančič svoj prispevek *Šestov in Lévinasov strah* posveča Lévinasovi recenziji francoskega prevoda Šestovove knjige *Kierkegaard in eksistencialna filozofija*.¹

Kocijančič ugotavlja, da je recenzija ob vseh pohvalah, ki jih Lévinas nameni Šestovu, prepojena s strahom, ki ga označi kot »strah 'heleniziranega Juda' pred divjostjo Šestovovih paradoksov«. Ozadje Lévinasove kritike je tako teza, da se filozofija ne more izročiti v divjo Božjo nepredvidljivost absolutne moči, ne da bi se odpovedala logosu. Kocijančič gre tu še naprej in se vpraša, koliko taka alternativa – logos, Atene, Sokrat na eni strani in nadlogični Bog, Jeruzalem in Abraham na drugi strani – sploh pravilno razume in povzema Šestovovo mišljenje. Kocijančič ugotavlja, da se radikalno mišljenje absolutnosti absolutnega, s katerim se Šestov loti kritike razuma in ki ga v večini tekstov stilizira v drugost bibličnega Boga, v spisu *Vklenjeni Parmenid* utelesi nikjer drugje kot prav v korenini zahodnega mišljenja, pred vsako dihotomijo mišljenja in razodetja – v platonski invenciji transcendence, kar ga vzpodbudi, da članek zaključi z (morda) izzivalno mislijo: »Tako Jeruzalem kot Atene se morda nahajata v Grčji.«

Za razliko od prve recepcije filozofske misli Leva Šestova, ki je bila vse prej kot pozitivna, bi lahko za zadnjo, sicer mednarodno refleksijo na slovenskih tleh lahko rekli, da je samo oz. predvsem pozitivna. Pri tej enoglasni afirmaciji morda ne gre toliko (ali samo) za vsebinsko plat Šestovove filozofije, kot za globino in vsestranskost problematike, ki se je filozof loteva. Dokaz za to so

že sami prispevki, ki vsak po svoje (bolj ali manj) objektivno in nepristransko obdeluje določen problem, hkrati pa eden drugemu tudi nasprotujejo: nekateri avtorji (Kuznecov, Skodler, Ivanov) v »jeruzalemskosti« Šestova vidijo dragoceno spodbudo za prenovo religiozne misli in glavno lastnost, po kateri se ta loči od drugih filozofov, medtem ko drugi (Kocijančič) najdevajo presežek dihotomije Atene-Jeruzalem v samih tekstih ruskega filozofa. Podobno je s pojmom-kategorijo *breztalnosti*, po kateri je Šestov na Zahodu tudi najbolj znan: za mnoge avtorje (Snoj, Šinigoj, Ivanov) breztalnost predstavlja vrednoto, ki človekovo življenje ustvarjalno bogati in mu vrača oz. daje smisel, za nekatere pa s svojim 'onstran' (dobrega in zla) predstavlja tudi nevarnost zlorabe s strani t. i. 'nadjljudi' (P. Rak).

Različna branja tekstov Šestova so botrovala živosti diskusije, ki se je nadaljevala po koncu uradnega dela simpozija. Odlomki te debate skupaj z intervjujem, ki ga je leta 1923 v Parizu z Levom Šestovom opravil Anton Ocvirk, tudi zaključuje zbornik *Breztalnosti: Lev Šestov med literaturo, religijo in filozofijo*.

Urša Zabukovec

OPOMBA

¹ Knjiga je bila v francoščini objavljena leta 1936, Lévinasova recenzija pa v *Revue des études juives*, zv. 2, julij-december 1937, št. 3.

LITERATURA

Ocvirk, Anton: *Razgovori*. Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1933.

Avgust 2006